

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Tel. (030) 10163
Postgiro 58. Abonnementsprijs f 5,50 per jaar. Buitenland f 7,— per jaar, voor
België f 6,—. Losse nummers f 0,25. Verschijnt wekelijks.

NEHRU (1889-1964)

Verleden week woensdag werden we getroffen door het bericht van de dood van Nehru. Het was bekend, dat zijn gezondheidstoestand de laatste tijd veel te wensen overliet; zijn overlijden kwam toch nog onverwacht.

Toen hij in 1947 de eerste premier van het nieuwe India werd, nam hij de gigantische taak op zich leiding te geven bij de opbouw van dit land; met zijn geweldige energie heeft hij zich hieraan gegeven. En veel is er tot stand gebracht, met name op het gebied van landbouw en industrie; het ontwerpen van vijftienplannen, de bouw van fabrieken en elektrische centrales, irrigatiewerken, enz. Natuurlijk waren er veel teleurstellingen; ook had men steeds te kampen met gebrek aan kapitaal. Maar het was van belang, dat er aan het hoofd van de staat een man stond, die altijd al een open oog had gehad voor de betekenis van industrialisatie en moderne produktiemethoden. Gandhi, de profetische stichter van het onafhankelijk India, verfoeide techniek en industrie, wilde terug naar het eenvoudige boerenleven, hetgeen samenhang met zijn verering van de armen, het lijden en het ascetisch leven. Nehru dacht hierover heel anders, hij schrijft ergens, dat hij niets voelt voor het idealisme van „het eenvoudige boerenleven”. Hij zou de gemakken van de beschaving naar het platteland willen brengen. „De tegenwoordige beschaving is zeker vol van kwaad, maar ze is ook vol van goed en ze heeft in zich het vermogen zich van het kwaad te ontdoen”. Hij waardeerde de technische vooruitgang, zoals hij het aardse leven waardeerde, hier en nu. En hij had geloof in de mens en zijn mogelijkheden. Ook op geestelijk gebied.

Hij getuigde: „Hoe verwonderlijk is de geest van de mens! Ten spijt van ontelbare tekortkomingen heeft hij door de eeuwen heen zijn leven in alles wat hem dierbaar was geofferd voor een ideaal, voor waarheid, voor geloof, voor vaderland en eer. Dat ideaal mag veranderen, maar die gave om zichzelf te offeren blijft bestaan, en daarom kan een mens veel vergeven worden en is het onhogelijk aan hem te wanhopen”.

Nehru had zijn opleiding voor een belangrijk deel in Engeland ontvangen; door milieu en aanleg was hij zeer sterk door de Westerse beschaving beïnvloed. Ondanks veeljarige gevangenschap onder Brits bestuur toonde hij geen wrok tegen de Engelsen en was hij niet verbitterd. Door zijn openheid en verdraagzaamheid kon hij een tijdlang een bemiddelaarsrol spelen in de internationale politiek en een bijdrage leveren tot vermindering van spanning. Hij wilde zich niet aansluiten bij één van de machtsblokken, wat hem in sommige kringen zeer kwalijk genomen werd. Men wantrouwde zijn neutralisme, en zag in hem een opportunist. Als leerling en vriend van Gandhi (zo beschouwde Nehru zich, al was hij zich bewust van de grote verschillen) was voor hem geweldloosheid een groot goed. Maar het was hem ook een groot probleem. Reeds jaren vóór hij gewapenderhand ingreep in Goa, betoogde hij, dat een of andere vorm van dwang, dus geweld, soms noodzakelijk kon zijn in het staatkundig leven. Zo heeft hij een (aanvankelijk zwakke) defensie opgebouwd voor India, ondanks innerlijke twijfel. „Wij kunnen het risico niet nemen, het niet te doen, ofschoon Gandhi dat risico zonder twijfel genomen zou hebben, en ik durf niet te zeggen, dat hij ongelijk gehad zou hebben”, zei hij in 1949. Het pacifisme van Nehru was zeer zeker eerlijk, maar als verantwoordelijk staatsman durfde hij het niet volledig op geweldloosheid te laten aankomen. Met leedvermaak er op wijzen, dat hij na de Chinese inval toch maar fiks moest bewapenen, miskent de ernst van Nehru's bedoelingen.

Zijn afkeer van geweld bepaalt mede zijn keuze vóór een democratie en tegen de dictatuur. Met zijn grote populariteit en het voorbeeld van vele Afrikaanse en Aziatische staten had hij zeker gemakkelijk naar de macht kunnen grijpen. Hij heeft dat niet gedaan, hij koos bewust voor vrijheid en democratie.

Een groot man is heengegaan; met menselijke zwakheden, zonder twijfel, maar eerlijk en van nobele gezindheid.

J. H. P. COLPA.

RELIGIEUS ATHEÏSME

"Atheïsme" is een woord, dat een aantal associaties oproept. Wie denkt bij het horen van dit woord niet onmiddellijk aan het Communisme? Inderdaad het Communisme is de grootste atheïstische groepering ter wereld.

Maar daar is ook het veel oudere Boeddhisme. Hoezeer ook atheïstisch, het Boeddhisme vindt geen genade in de ogen van de Chinese communisten. Waarom? Omdat het Boeddhisme alleen let op het heil der ziel en omdat het Communisme alleen let op het heil der samenleving. Het Communistische atheïsme is eenzijdig materialistisch, terwijl het Boeddhistische atheïsme eenzijdig spiritualistisch is.

Er bestaat nog een derde vorm van atheïsme: het Humanistische atheïsme. Het bewandelt de gulden middenweg. Het is niet eenzijdig materialistisch en het is niet eenzijdig spiritualistisch. Het ontdekt de geest in de stof en de stof in de geest. Het ziet de mens als enkeling en als lid der samenleving. Het erkent het recht op zelfontplooiing en het erkent de plicht tot sociaal verantwoordelijkheidsbesef.

Deze drie vormen van atheïsme hebben bij alle verschillen één ding gemeen: zij wijzen het theïsme af. Daarom zijn Communisten, Boeddhisten en Humanisten: atheïsten.

Wat is „theïsme”? Theïsme is het Godsgehoof van drie wereldgodsdiensten: Jodendom, Christendom en Islam. Evenzeer als de drie hoofdvormen van het atheïsme onderling sterk verschillen, zo verschillen deze drie grote godsdiensten onderling in velerlei opzicht. Toch hebben zij één ding gemeen: hun geloof in God, Edonaj of Allah, Die mens en wereld regeert en Die de gebeden der gelovigen verhoort. Zij geloven in de God, Die bij het Laatste Oordeel de bokken van de schapen scheiden zal.

Dit machtige geloof is de steun en toeverlaat van miljoenen medemenssen. Het atheïsme is voor deze miljoenen een steen des aanstoets. Dat het fanatieke Communisme voor hen een bron van ergernis is, kan ik mij levendig voorstellen. Doch het Boeddhistische en Humanistische atheïsme verdienen het niet, een steen des aanstoets te zijn. Want het Boeddhisme en het Humanisme zijn verdraagzaam.

Eens luisterde ik naar een Boeddhistische monnik, afkomstig van het eiland Ceylon. Hij sprak voor belangstellenden in het stadje Villeneuve aan het meer van Genève. Nooit zal ik zijn uitspraak vergeten:

„Het Boeddhisme is een atheïstische religie". Atheïsme kan dus religieus zijn. Ook humanistisch atheïsme kan religieus zijn, al is dit niet altijd het geval. Ik reken mijzelf tot het religieuze humanisme.

Een meisje van een jaar of viertien heeft mij een aantal jaren geleden geholpen, om religieus atheïst te worden. Toen ik te Beilen in opdracht van de Nederlandse Protestantse Bond godsdienstles gaf aan de Openbare MULO, stelde dit meisje mij de overrompelende vraag: „Meneer, bestaat God?" In mijn verlegenheid wist ik zo gauw geen antwoord. Pas de week daarop kon ik haar van antwoord dienen en ik zeide: „God bestaat niet. Want alles, wat bestaat, is ontstaan en zal vergaan. God bestaat niet, maar

God is".

Ik weet niet, of het meisje door dit antwoord bevredigd was. Het bevredigde mij toen wel. Korte tijd later trad ik tot het Humanistisch Verbond toe en ik verbrak de banden met het theïsme.

Bevredigt mij mijn antwoord van toen nu nog? Neen. Want ik meen nu, dat men het woord „God" als humanist beter achterwege kan laten, niet zozeer omdat men ongelovig is, maar omdat men bescheiden is.

Ik geloof stellig, dat het heelal een eenheid is. Daarom vat ik het heelal op als een kosmos en niet als een chaos. De wetmatigheid in de natuur en de wetmatigheid van onze geest, die met elkaar corresponderen, wijzen in deze richting. Doch dit kosmische eenheidsbesef is niet hetzelfde als het geloof in God. Het woord „God" is nu eenmaal gestempeld door het theïstische spraakgebruik en daarom onbruikbaar voor de atheïst, die openstaat voor de diepere eenheid, die naar zijn mening aan de veelvuldige werkelijkheid ten grondslag ligt. Verder meen ik, dat wie het woord „God" bezigt, om deze oer-eenheid aan te duiden, zich het te gemakkelijk maakt.

Want, deze eenheid is geen aantoonbaar iets, maar iets, dat men bevroedt. Deze eenheid gaat ons menselijk begrip te boven. „Wij kennen slechts ten dele" — zeide de apostel Paulus terecht. Daarom acht ik het ietwat onbescheiden met het woord „God" de oer-eenheid te bestempelen, waarin men kan geloven, maar die men verstandelijk niet kan aantonen, om de eenvoudige reden, dat ons verstand te beperkt is. Wij moeten ons verstand niet onderschatten, maar wij mogen het evenmin overschatten. Eenzijdige verstandelijkheid leidt tot een vereenvoudigde kijk op het leven. De eenzijdig verstandelijke mens loopt gevaar, de werkelijkheid te vereenzelvigen met onze wetenschappelijke kennis van de werkelijkheid. Alsof de werkelijkheid en kennis omtrent de werkelijkheid zouden samenvallen! Bestaat wijsheid nu juist niet hierin, dat men zowel kennis bezit omtrent het weetbare als besef heeft van het onweetbare? Wie voeling houdt met het onkenbare, is religieus. Kennis van het kenbare en besef van het onkenbare zijn de bestanddelen der wijsheid. Zulk een wijsheid bezit onze tijdgenoot Krishnamurti. Ik heb veel van hem geleerd en ik leer nog veel van hem. Doch ik zou niet in zijn geest handelen, wanneer ik nu ging uiteenzetten, hoe Krishnamurti over religieus atheïsme denkt. Ik handel meer in zijn geest, wanneer ik onder woorden breng, wat ik zelf versta onder het voelinghouden met het onkenbare.

personalia

DR. P. D. VAN ROIJEN. Geboren 1917. Theologische studie te Leiden. Van 1943—1958 Remonstrants predikant en voorganger Ned. Prot. Bond. Promoveerde in 1953 te Leiden op „Jezus en Johannes de Doper". Sedert 1957 lid van het Humanistisch Verbond. Studeert Middelbaar Geschiedenis aan de Fryske Akademy te Leeuwarden sedert 1960.

Allereerst iets over de voeling met de natuur.

U stapt uit uw auto, of u stapt van uw fiets en ge maakt een wandeling door het bos. Wat is het ineens stil... Ga nu niet fluiten of zet niet uw draagbare radio aan! Want met dat lawaai sluit ge u af van de natuur, die u zwijgend omringt. Neen, ge zijt niet bang voor de stilte en ge geeft uw ogen en oren de kost. Dan kan het zijn, dat er iets in u opengaat voor wat u omgeeft. De ademhaling van het bos is onhoorbaar, maar ge beseft, dat uw hoorbare ademhaling en de onhoorbare ademhaling van de u omringende natuur één en dezelfde ademhaling zijn. Ge zijt één met de natuur. Uw leven is hetzelfde leven, dat de plantenwereld bezielt. Besef dit en ervaar dit. Dat is religie.

En dan: het voeling houden met een medemens, van wie ge houdt.

Wat is liefde anders dan voeling houden met een medemens? Met honderden medemens kunnen we aangenaam of minder aangenaam converseren. Maar dit is niet hetzelfde als voeling houden met de beminde medemens. Wanneer we praten met iemand van wie we houden, dan staat die conversatie in een andere toonaard dan de doorsnee-conversatie.

Het praten of fluisteren tussen twee mensen, die met elkaar sympathiseren is meer dan boeiend, verhelderend of opbouwend: het is de manifestatie van een verborgen harmonie.

Evenals de stilte van het bos vol leven is, is het samen stil zijn van twee gelieven niet dood, maar trillend van levende harmonie. Over de natuur en over de liefde zijn dikke boeken geschreven. Het zijn onderwerpen, waarover we veel aan de weet kunnen komen. En toch, hoe armzalig is al deze boekenwijsheid, vergeleken met het voelinghouden zelf! En voelinghouden met de natuur en met een medemens is religie.

De mens, die hiertoe in staat is, is religieus.

Voor iedere mens is dit mogelijk.

Ik geloof, dat in het Communistische Rusland en China, in het Boeddhistische Achter-Indië en in de wereld van Jodendom, Christendom en Islam duizenden theïsten en atheïsten leven, die deze religie uit ervaring kennen. Wanneer deze mensen elkaar ontmoeten, verstaan zij elkaar, ook al dragen zij tegenstrijdige etiketten. Men zou hen levens-mystici kunnen noemen.

De wereld, waarin wij leven, wordt gekenmerkt door de vooruitgang van wetenschap en techniek, maar niet door een evenredige toename van wijsheid. Kennis neemt toe en wijsheid neemt af. Veel mensen weten veel, maar beseffen weinig. Hun liefde tot de natuur en hun vermogen, om een medemens innig lief te hebben, zijn maar al te vaak bedolven onder gehaastheid en verstrooidheid, materialisme en zelfzucht. Niet zonder heimwee denk ik aan het vaak miskende tijdperk der Romantiek, toen Rousseau, Heine, Schubert en Schumann hun liefde tot de natuur en tot de beminde medemens in woord en klank voor anderen voelbaar maakten. Duizenden beluisterden toen hun woorden en liederen. Duizenden waren gevoelig voor de schoonheid van de natuur en de godendrank der liefde. Ook nu zijn er zulke duizenden, maar zij typeren ons tijdperk niet. Wie gevoelig is voor natuur en liefde, kent een groter geluk dan hij, die zweert bij de „wonderen” der techniek.

Wij mogen de erfenis der Romantiek niet verwaarlozen op straffe van schade te lijden aan onze ziel.

Wanneer wij eenmaal onze laatste adem zullen uitblazen zonder voeling gehouden te hebben met het onkenbare, zonder het mysterie; van de natuur en van de liefde ondergaan te hebben, zijn wij dan niet voorbijgegaan aan dat, wat het mensenhart geluk en vervulling doet vinden?

P. D. VAN ROIJEN

INVLOEDRIJKEN

Toen in mei 1578 het lang Spaans gebleven Amsterdam ook was „overgegaan” en de gehate grauwe broeders, die inquisiteurs, en de weigerachtige stadsbestuurders op schepen buiten de stad waren gezet, kwam een nieuw slag mensen aan het bewind, gekozen uit de van handel en bedrijf levende maatschappij. Tot deze groep behoorde Cornelis Pietersz. Hooft, die twaalf maal burgemeester zal worden in de tijd dat de macht en de rijkdom van Amsterdam onvergankelijk toenamen, zodat Vondel in een zijner gedichten deze stad kon laten zeggen: „Hooft dat was de man waardoor mijn glorie wies”. Hij was de zoon van Zaanse schippers en Westfriese boeren met karaktertrekken, die ons nu nog kenmerkend lijken voor de Nrd-hollandse plattelander: hij was nuchter, evenwichtig, met een klaar verstand begiftigd, zonder de minste aanleg voor mystiek of dogmatiek en in geloofszaken verdraagszaam tot op onverschilligheid af. Hij was de mercator sapiens; in de strijd tussen humanisme en christendom bevocht hij zich door nauwkeurig en volhardend onderzoek,

PIETER CORNELISZOOM HOOFT

een goed verankerd oordeel en even persoonlijk en zelfstandig vestigde hij zijn handelsfortuin. Zijn onkreukbaarheid daarbij steekt scherp af tegen de baatzucht van vele anderen. Het enige voordeel dat zijn machtige positie hem ooit heeft opgeleverd, zo zegt hij, is de benoeming van zijn oudste zoon Pieter Cornelis „totte bedieninge vandt drostampt van Muyden”.

Deze zoon werd 16 maart 1581 te Amsterdam geboren en kreeg dezelfde ondogmatische, libertijnse opvoeding die zijn vader had genoten. Deze heeft door woord en daad hem de christelijke moraal als natuurlijk en vanzelfsprekend ingeprent, daarbij echter de betrekkelijkheid van alle menselijke godgeleerdheid onderstrepand: zijn moeder, Anna Jacobs Blaen, trouw bezoeker van de prediciatiën der Mennonieten, heeft hem haar onleerstellig christendom bijgebracht. Ouders en zoon moeten in deze opzichten elkaar uitstekend verstaan hebben.

Anders heeft die wellicht gelegen op 't punt van de opleiding: de vader liet de levendige

knaap „van der jeugd aan in allerlei geleerdheid van talen en zaken onderwijzen” om hem voor de handel te bekwalen. In 1598, toen Pieter Cornelis dus 17 jaar oud was, werd hij uitgestuurd op een buitenlandse reis naar Frankrijk en Italië om daar het fijnere spel van de handel en de kunst van het boekhouden te leren. In zijn „Reisheugenis”, een beknopt reisjournaal voor eigen gebruik, wordt de handel echter alleen vermeld, waar sprake is van rijke winkelstraten of als grondslag van het cultuurbezit der steden. Wanneer hij in 1601 in zijn vaderland is teruggekeerd, blijkt zijn vader verstandig genoeg om hem niet in een bedrijf te dwingen dat hem niet ligt en hem toe te staan zich in Griekse en Latijnse geschiedschrijvers te verdiepen. In het najaar van 1606 staat de jeugdige, rentenierende dilettant als student in de rechten te Leiden ingeschreven en hoewel hij deze studie niet voltooide, werd hij in 1609 door Maurits bevoegd geoordeeld voor het ambt van Baljuw van Naarden en Gooiland, Drost van Muiden en Hoofdofficier van Weesp en Weesperkarspel.

Er is geen reden tot twijfel of Hooft heeft zijn drostambt naar behoren waargenomen, maar vóór hij naar Muiden ging om daar het bekende slot als zijn ambtswoning te betrekken, was hij zich zijn roeping als dichter reeds te zeer bewust dan dat hij in het leven van een provinciaal rechterlijk en bestuursambtenaar voldoening had kunnen vinden. Bovendien had hij toen reeds zijn plaats verworven in het geestelijk leven van zijn geboortestad, een plaats die hij als jong dichter zeker aan zijn toneelwerk had te danken. Maar al spoedig schenkt hij zijn gaven aan de lyriek, die sterk erotisch is gekleurd. Hij onderscheidt echter een louter zinnelijke liefde, die hij „minne” noemt en een geestelijke, die waardig is de naam „liefde” te dragen. De harmonie van deze deelfuncties der genegenheid vindt de dichter in het huwelijk: „liefde en min aan-eenvertuit”. Tot op middelbare leeftijd genoot hij van haar beleving en haar herschepping; door de gave uitdrukking van deze emoties heeft hij ons een blik gegund in het gemoed van de verliefde jongeling en de liefhebbende echtgenoot, dermate menselijk, dat het voor niemand moeilijk is zichzelf erin te herkennen.

Heeft Hooft zich in de emotionaliteit van deze erotische poëzie een epicurist, een genietter van natuur en cultuur getoond, in zijn dramatische werken komen zijn stoïcijnse opvattingen boven. Zij vormen als 't ware een „vorstenschool”, die aan goede „prinsen” (vorsten) gelijkmoedigheid in voor- en tegenspoed toeschrijft of ze hun voorschrijft. Een steeds terugkerend thema is de wisselvalligheid van het geluk en het zijn vooral de vorsten die dit aan den lijve ondervinden. Men zou Hoofts werk als zodanig „geëngageerd” kunnen noemen, maar doordat hij zich op het theoretisch-historische vlak

houdt en nooit actueel wordt, is het niet tendentieus. In levensbeschouwelijke, dus religieuze, politieke en sociale aangelegenheden toont hij de bedachtzaamheid, verdraagzaamheid en onverschilligheid van zijn vader. Goed regeren is bij hem inherent aan gelijkmoedigheid: „Wie het gemoed in tegenspoed oft nood gestadig heeft, is geboren tot des werelds heerschappij”. Deze gelijkmoedigheid staat borg voor een human-democratisch bewind en dusdanige plichtsbetrachting in dienst van het volk. De dienstvaardigheid die in Hoofts erotische poëzie in hoofdzaak hoffelijkheid is, krijgt in zijn „politieke” oeuvre diepe zin. De gelukkigste synthese van emotionaliteit en verstandelijkheid is bij hem de vaderlandsliefde; zijn persoonlijke daad en dus grootste vernieuwing is de introductie van het nationaal bewustzijn in de literatuur. Aanvankelijk betreft het hier nog een poëtische aansporing tot vaderlandsliefde, de wetenschappelijke verantwoording daarvan vindt men in „De Nederlandse historien”. Vele van Hoofts brieven, ware literaire kunstwerkjes, eindigen met een aanroeping van Gods zegen, die in de laatste jaren van zijn leven wellicht wat minder conventioneel klinkt dan vroeger. Wat niet wegneemt, dat een sterveling die zo stijf zwijgt over zijn Verlosser, eerder een vroom deïst dan een protestant moet heten. In zijn prachtige boek over P. C. Hooft wijst Dr. H. W. van Tricht erop, dat vroom deïsme pas nu 't laatste kwart van de 17de eeuw, toen het rationalisme het gevoelsleven begon terug te dringen, een paradox werd. Bij de scherpste geesten uit de eerste helft dier eeuw staat het rationalistische denken nog naast de christelijke vroomheid, in afwachting van een nieuwe, niet-scholastische verzoening der beide wereldbeelden. Zo bij Huygens, zo bij de grootmeester Descartes.

Hoofts aandeel in het nieuwe denken is moeilijk te bepalen, maar men kan hem alleen recht doen, als men het wijsgerig klimaat waarin hij leefde, indachtig is. Was Hooft een stelselmatig denker geweest, dan zou hij rationalistisch, door zuiver deductie, een monistisch wereldbeeld geschapen hebben, en Spinoza, die dit in de twintig jaar na zijn dood deed, zou Hooft onder zijn geestverwanten geteld hebben, als De Witt of Albert Burgh, Hoofts oudste kleinzoon. Spinoza demonstreerde wat als levensbesef al vóór hem bestond en één volzin uit de „Ethica” volstaat om Hoofts geesteshouding tegenover wereld en mensheid te ken-schetsen: „Wie duidelijk heeft leren inzien, dat alles het noodwendig gevolg is van Gods wezen en geschiedt volgens de eeuwige wetten en regels der Natuur, zal stellig nooit iets aantreffen dat zijn haat, zijn spot of minachting verdient, en evenmin met iemand medelijden hebben, maar, zover in 's mensen vermogen ligt, trachten wel te doen, zoals men zegt, en blij te zijn”.

F. P. HUYGENS.

lezingen voor de radio

zo. 14 juni VARA 9.45 uur: H. J. Lips: „Nogmaals stenen voor brood”.

zo. 21 juni VARA 9.45 uur: V. W. D. Schenk: „Grenzen van wetenschap”.

zo. 28 juni VARA 9.45 uur: A. J. Wichers: „Er ligt iets in ons”.

zo. 5 juli VARA 9.45 uur: J. de Leede: „Humanistische gedachtenwisseling”.